

ЖУЛИНСЬКИЙ

Микола Григорович — академік НАН України, доктор філологічних наук, професор, директор Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України

ІСТОРІЯ, СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА (ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ ЗАСНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т.Г. ШЕВЧЕНКА НАН УКРАЇНИ)

За матеріалами доповіді на засіданні
Президії НАН України 10 червня 2026 року

Доповідь присвячено 100-річчю від дня заснування Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України — установи, яка відіграла виняткову роль у розвитку українського академічного літературознавства. Простежено столітній шлях Інституту — від заснування в 1926 р. до роботи в сучасних умовах воєнного часу. Підкреслено важливий внесок установи у збереження рукописної спадщини та захист національної пам'яті. Визначено пріоритетні напрями подальшого розвитку: оцифрування фондів, деколонізаційні та воєнні студії, міжнародна інтеграція, зміцнення гуманітарної безпеки.

Березень 1930 року. Харків. У залі громадської книгозбірні ім. В. Короленка Інститут Тараса Шевченка організував велику виставку, приурочену до Шевченкових роковин — дня народження геніального поета і художника.

Шевченківська виставка і закладення пам'ятника Кобзарю в Харкові — дві найбільші події у тодішній столиці радянської України — набули широкого громадського розголосу. Виставку відвідало вище партійне керівництво республіки. Пояснення високим гостям давали директор Інституту Тараса Шевченка академік Дмитро Багалій, його заступник Сергій Пилипенко та учений секретар Ієремія Айзеншток.

За неповні чотири роки від часу заснування Інституту Тараса Шевченка у 1926 р. було проведено масштабну пошукову роботу в Україні та Росії. Інститут звернувся до музеїв і архівів республіки, установ, організацій та приватних осіб із проханням відшукувати й передавати або у власність установи, або на виставку з умовою повернення малюнки та їхні фотокопії, архівні документи, видання творів Шевченка різних років...

Перша дирекція Інституту Тараса Шевченка (зліва направо): Ієремія Айзеншток (учений секретар), Дмитро Багалій (директор), Сергій Пилипенко (заступник директора)

Надходження перевершили всі сподівання. Неможливо переоцінити роботу, яку здійснив учений секретар Інституту І. Айзеншток. Із Москви й Ленінграда він привіз передані у власність Інституту Тараса Шевченка унікальні реліквії — малюнки Шевченка, автопортрети й портрети, автографи творів, листи. Лише малярську спадщину поета було представлено на виставці 80 малюнками і 46 шкiцями, серед яких — дев'ять автопортретів, серія «Блудний син», 12 акварелей періоду заслання 1849—1857 рр., портрети Айри Олдріджа, М.С. Щепкіна та інші твори.

Станом на 1930 р. Інститут мав 18 автографів Шевченкових творів, 58 листів поета і п'ять листів до нього, а загалом уся колекція налічувала 138 автографів і документів. Такої численної й винятково цінної шевченкіани доти ще ніколи не експонували.

Інститут Тараса Шевченка постав як базова науково-дослідна установа в системі Народного комісаріату освіти, а згодом — Академії наук України, як провідний центр збирання, систематизації, вивчення та популяризації рукописних матеріалів і документів з історії української літератури, передусім спадщини Тараса Шевченка. Водночас витoki нашого Інституту сягають глибших історичних коренів україн-

ської науки, ніж період, позначений 1926 роком, від якого ведуть відлік його існування.

З вдячністю згадуємо академіка Дмитра Багалія, який закономірно став першим директором Інституту Тараса Шевченка. Він був серед перших дійсних членів (академіків) Української академії наук, призначених наказом гетьмана Павла Скоропадського 14 листопада 1918 р.

Новостворена Українська академія наук надавала пріоритетного значення гуманітарним наукам. Такий акцент був зумовлений тим, що свідомо українська інтелігенція ще від часів Кирило-Мефодіївського братства розглядала культуру, науку й освіту як важливі чинники національного руху. Боротьба за українську мову, національно-культурну спадщину та формування власного інтелектуального потенціалу була нерозривно пов'язана з національно-визвольними ідеями й громадсько-політичною діяльністю. Тому зосередження зусиль на проблемах національної ідентичності, історичної окремішності українського народу та самотності його культури стало для новоствореної УАН пріоритетною науковою справою.

Викладаючи концептуальні засади організації й діяльності Української академії наук на першому засіданні Комісії з вироблення законопроекту про утворення Української академії наук у Києві 9 липня 1918 р., В. Вернадський наголосив: «Національна вага новітньої Академії лежить у тому, що Академія повинна допомагати зростові української національної самосвідомості та української культури через широке, глибоке, проникливе наукове студіювання минулості та сучасності українського народу та його сусідів, природи обійнятого їми краю...».

Не випадково у проекті структури Української академії наук, який оприлюднив голова Комісії В. Вернадський, передбачалося чотири відділи. Першим, а отже, пріоритетним, був історико-філологічний відділ «з українською класою». Його перше засідання відбулося 8 грудня 1918 р. Головою обрали видатного українознавця, історика Слобідської України, професора Харківського університету Дмитра Багалія.

У затвердженому Статуті УАН гуманітарним наукам також відводилося особливе місце: у структурі Академії передбачалося три відділи — два гуманітарні із 42 академіками й один фізико-математичний із 30 академіками.

Гуманітарні дослідження планували розвивати в таких галузях знання, як історія українського народу, граматики та історія української мови, українська народна словесність, історія українського письменства, історія українського мистецтва у зв'язку із всесвітньою історією мистецтва, етнографія та історична географія України, археологія України, історія Української церкви. Плани охоплювали також історію Литви, класичну й арабо-іранську філологію, загальне мовознавство, тюркологію, слов'янську та всесвітню історію, візантологію, історію всесвітньої літератури, філософію. У майбутньому мали постати підрозділи для вивчення українського красного письменства, слов'янства з розгалуженнями, орієнтованими на вивчення російської, білоруської, польської, чеської, сербської, болгарської, литовської, єврейської та інших мов і літератур.

Особливого значення надавали вивченню й поширенню української мови як важливого чинника державного будівництва. З цієї метою при відділі планували створити низку постійних комісій і кабінетів як окремих наукових підрозділів. Серед 17 комісій, що діяли в системі Української академії наук у 1921 р., слід назвати Постійну комісію для видання пам'яток новітнього українського письменства, яку очолював академік С. Єфремов. Її члени працювали над академічним зібранням творів І. Котляревського, запланованим як перше видання серії «Академічна бібліотека українських письменників».

Академік А. Кримський ще в 1919 р. очолив комісію з видання творів Т. Шевченка, І. Франка, В. Антоновича і М. Драгоманова. До речі, значну роботу зі збирання матеріалів та підготовки до друку творчої спадщини Шевченка здійснив Павло Зайцев, однак у подальшому чимало зібраних ним матеріалів було втрачено.

Юридично Інститут Тараса Шевченка постав у 1926 р. На початку року академіку Д. Ба-

У Будинку-музеї Тараса Шевченка. Сидять (зліва направо): М. Новицький, О. Дорошкевич, С. Пилипенко, Д. Багалій, В. Міяковський, Б. Навроцький; стоять: А. Лебідь, Є. Кирилук, В. Покальчук. 1928 р.

галію доручили організувати «наукову установу всеукраїнського значення — Науково-дослідний інститут Тараса Шевченка». Водночас іще в листопаді 1924 р. на засіданні Укрголовнауки було порушено питання про створення в Харкові центру українського літературознавства — Будинку та Інституту Тараса Шевченка, а згодом і науково-дослідної кафедри письменства.

У грудні 1925 р. професор Олександр Білецький на засіданні Укрголовнауки обґрунтував доцільність створення в Харкові науково-дослідної кафедри літературознавства як підрозділу Інституту Тараса Шевченка. Академік Д. Багалій — голова організаційного бюро зі створення нової установи, його заступник С. Пилипенко, учений секретар І. Айзеншток, члени оргбюро М. Плевако, А. Річицький та О. Дорошкевич у надзвичайно складних умовах, без зарплати й приміщення, підготували проект статуту Інституту літератури Тараса Шевченка.

Документ розглянули на засіданні науково-дослідної секції Укрголовнауки 30 січня 1926 р. Згідно зі статутом, «своєчасно Інститут повинен збирати архівні матеріали XIX—XX ст., організовувати та керувати роботою в галузі української літератури на місцях та знайомити широкі робітничі і селянські маси з діяльністю

Акварель Тараса Шевченка «Богданова церква в Суботіві». 1845 р. (Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Ф. 1, од. зб. 107)

Шевченка та інших видатних діячів української літератури, особливо тих, діяльність котрих зв'язана з часами Революції».

Офіційне організаційне оформлення Інституту відбулося в 1926 р. Укрголовнаука підтримала клопотання організаційного бюро перед Народним комісаріатом освіти щодо надання приміщення новоствореній установі й затвердження її тимчасового складу. У листопаді 1926 р. директором Інституту призначили члена Президії ВУАН академіка Д. Багалія, ученим секретарем — І. Айзенштока, науковими співробітниками в Харкові — М. Плевака, у Київській філії — О. Дорошкевича, аспірантами — А. Шамрая та М. Новицького. Згідно з положенням про Інститут Тараса Шевченка, переданим на затвердження Укрголовнауці 6 листопада 1926 р., науково-дослідну роботу мали здійснювати шість кабінетів: «1. Кабінет дошевченкової літератури; 2. Кабінет для вивчення життя Шевченка; 3. Кабінет для дослідження творчості Шевченка; 4. Кабінет бібліографії Шевченка та нової української літератури; 5. Кабінет післяшевченкової літератури; 6. Кабінет жовтневої літератури». Чотири кабінети мали працювати в Харкові, два — у Київській філії.

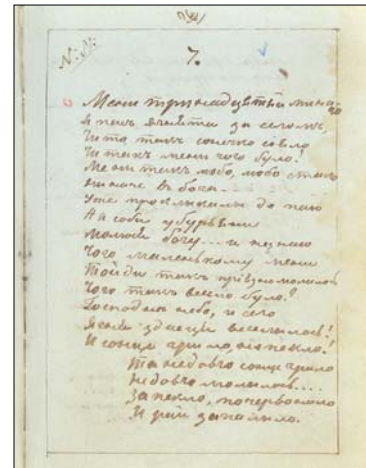
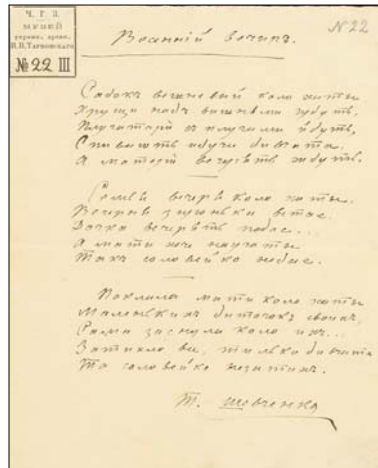
Не було належних умов для зберігання рукописних фондів, бракувало коштів на зарплату й приміщень, однак формувалася наукова

бібліотека, започатковувалися літературно-меморіальні колекції, збиралися автографи Т. Шевченка, П. Куліша, Ганни Барвінок, І. Нечуя-Левицького, тривала активна підготовка до видання творів Шевченка й Куліша...

Завідувач рукописного відділу А. Шамрай просив надсилати до Інституту Тараса Шевченка за адресою: Харків, вул. Лібкнехта (колишня Сумська), № 33, літературні матеріали: рукописи, критичні дослідження, листування, фотографії тощо, особливо ті, що стосувалися відомих українських письменників, або принаймні повідомляти рукописний відділ про їхнє існування. Так відбувалося цілеспрямоване й систематичне накопичення рукописних і книжкових фондів — необхідної бази для розгортання широкої програми наукових досліджень та видання творів української літератури. Активно працювала Київська філія, до якої входили кабінети біографії Шевченка, пошевченківської літератури, комісії радянської літератури, західноукраїнської літератури. Серед перших здобутків 1929 р. — вихід першого тому «Творів» П. Куліша за редакцією О. Дорошкевича із запланованих 25 томів, «Бібліографія праць Куліша та писань про нього», укладена Є. Кирилюком, та його популярний нарис «Пантелеймон Куліш», четвертий том «Творів» Марка Вовчка, підготовлений О. Дорошкевичем, критико-біографічний нарис Л. Смілянського «Борис Грінченко» і нарис Л. Підгайного «Леся Українка».

Досить згадати підготовку академічного «Повного зібрання творів Тараса Шевченка», яку здійснювала Комісія для видання пам'яток новітнього українського письменства під керівництвом академіка С. Єфремова, щоб побачити тісну співпрацю науково-дослідних інституцій Головнаку з установами Всеукраїнської академії наук. Імовірно, саме цим було зумовлено переведення в 1933 р. Інституту Тараса Шевченка до ВУАН. 14 серпня 1933 р. установу реорганізували в Науково-дослідний інститут Тараса Шевченка. Після перенесення столиці УРСР із Харкова до Києва в 1934 р. Інститут об'єднали з його Київською філією. Унаслідок цього постав Інститут української

Автографи поезій Тараса Шевченка «Весінній вечір» («Садок вишневий коло хати...») (Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Ф. 1, од. зб. 646) і «Мені тринадцятий минало...» у «Малій книжці» (Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Ф. 1, од. зб. 71)

літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР, який у 1936—1940 рр. очолював академік П. Тичина. У 1940—1941 рр. директором був академік О. Білецький.

У роки Другої світової війни Інститут літератури об'єднали з Інститутом мовознавства. Об'єднана установа працювала в евакуації в Уфі, куди було переміщено зібрані перед війною рукописні фонди. Директором знову призначили П. Тичину, який обіймав цю посаду до 1943 р., коли став народним комісаром освіти УРСР.

У 1944—1961 рр. Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР (цю назву запроваджено в 1952 р.) вдруге очолював академік О. Білецький. Він надавав першорядного значення комплектуванню рукописних фондів, тобто створенню наукової бази для академічних і науково-критичних видань української літератури від давнини до сучасності. У 1970-х — 1980-х роках активізували поповнення фондів колекцій, їх наукове опрацювання та використання під час підготовки багатотомних і серійних видань, зокрема «Бібліотеки української літератури», в якій у 1980—2001 рр. вишло понад 60 томів української класики.

Від кінця 1980-х років, а особливо вже в добу незалежності, завдяки співпраці із зарубіжними центрами українознавства та представниками української діаспори почалося активне поповнення фондової колекції Інституту архів-

ними матеріалами. У 2006 р. Українська вільна академія наук (УВАН) у США повернула унікальні рукописи, прижиттєві світлини, видання, зокрема «Кобзар» 1840 року, та документи Т. Шевченка, вивезені з Києва під час фашистської окупації. У 2000 р. УВАН передала малярську спадщину В. Винниченка, однак досі не вирішено питання про місце зберігання його архіву й бібліотеки, які, згідно із заповітом його дружини Р. Винниченко, мали бути передані в Україну після здобуття нею незалежності. З-за кордону надійшли особисті архіви Олександра Олеся та його сина Олега Ольжича, У. Самчука, І. Багряного, В. Барки, Ю. Бойка, Д. Гуменної, М. Драй-Хмари, Г. Костюка (архів і бібліотека) та інших письменників і вчених.

Завдяки активній праці багатьох учених, насамперед текстологів, лише за останні десятиліття Інститут літератури видав Повне зібрання творів Т. Шевченка у 12 томах, «Шевченківську енциклопедію» у шести томах, 12-томну «Історію української літератури» (видання завершується), 50-томне зібрання творів І. Франка та ще п'ять додаткових томів його спадщини. Було підготовлено також багатотомні видання творів Лесі Українки, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Рильського, П. Тичини та інших письменників, численні науково-критичні й популярні видання авторів з України та діаспори, чия творчість у добу тоталітаризму перебувала під заборонаю.

Сторінки з рукописного збірника житій, сказань, легенд XVII—XVIII ст. (Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Ф. 3, од. зб. 4717)

Попри репресії від кінця 1920-х років — сумнозвісний процес Спілки визволення України, арешти академіка С. Єфремова та його колег — і переслідування вчених-шістдесятників В. Стуса, І. Світличного, І. Дзуби, М. Коцюбинської, Ю. Бадзя, С. Кириченко, С. Попель та інших, науковці Інституту формували нове, правдиве бачення історії літератури й культури, примножували та зберігали унікальну рукописну спадщину XVII—XX ст., популяризували її в наукових і масових виданнях.

Історія колективу Інституту літератури пролягала тими самими карколомними й трагічними шляхами, що й історія України XX — початку XXI ст. Кілька поколінь українських науковців зазнали репресій з боку тоталітарного радянського режиму.

Драматичною була доля всіх гуманітарних інститутів Всеукраїнської академії наук. Радянська влада прагнула обмежити розвиток історико-філологічних наук: вилучала з видавничих планів праці істориків і філологів, усувала від керівництва Академією національно свідомих учених, організувала судовий процес над членами Спілки визволення України «на чолі» з академіком С. Єфремовим. Серед 45 підсудних були два академіки ВУАН, 15 професорів закладів вищої освіти, два студенти,

директор школи, десять учителів, теолог, священник УАПЦ, три письменники, п'ять редакторів, два кооператори, два правники й бібліотекар; 15 із них працювали в системі ВУАН. Ця перша хвиля політичних репресій саме проти гуманітаріїв започаткувала тривалу політику комуністичної диктатури щодо української наукової і творчої інтелігенції. Відтоді діяльність Інституту літератури перебувала під жорстким ідеологічним контролем.

Попри це Інститут працював, накопичував унікальні рукописні цінності, видавав зібрання творів, готував фундаментальні наукові праці. Академіки Сергій Єфремов і Агатангел Кримський, шевченкознавець Павло Зайцев формально не були штатними співробітниками Інституту від перших днів існування УАН, адже самої установи ще не існувало, однак як члени історико-філологічного відділу вони закладали підвалини майбутнього наукового центру. П. Зайцев збирав і готував до друку матеріали творчої спадщини Шевченка; А. Кримський і С. Єфремов докладали величезних зусиль до видання пам'яток давнього й новітнього українського письменства. Інституційною основою цієї праці стали традиції Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові та Українського наукового товариства в Києві. Свого часу Михайло

Грушевський обстоював думку про те, що майбутня Українська академія наук має спиратися на досвід цих установ і бути самоврядною, відкритою до самооновлення та самоорганізації. Репресії 1930-х років значно ослабили гуманітарне ядро Академії: визначних учених ув'язнювали й знищували, установи закривали, наукові напрями згортали, цілі періоди національної історії, культури й літератури вилучали з дослідницького поля, а творчу думку заганяли в ідеологічний капкан. Саме тому літературознавці згодом виявили особливу активність у громадсько-політичному житті.

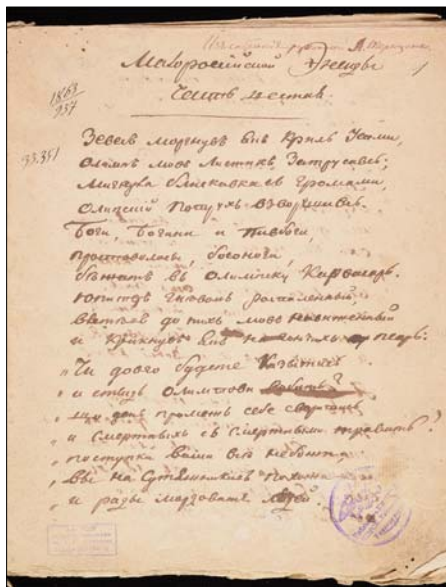
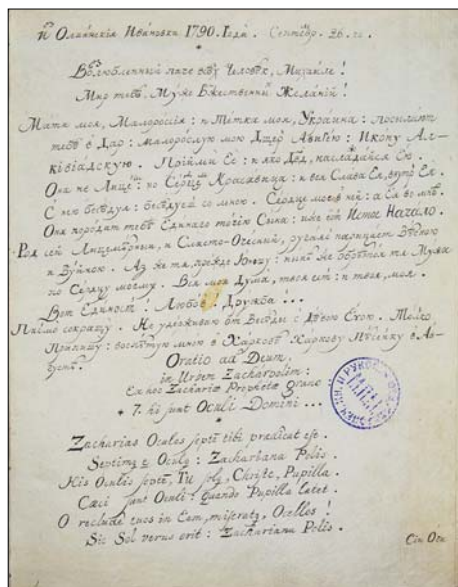
Українські літературознавці були серед чільних діячів та активних учасників Товариства української мови імені Т.Г. Шевченка, «Просвіти», Української Гельсінської спілки, «Спадщини», Конгресу української інтелігенції та інших громадських організацій. Витоки Народного Руху України пов'язані саме з академічним середовищем, зокрема з Інститутом літератури ім. Т.Г. Шевченка АН України, де восени 1988 р. було створено ініціативну групу на чолі з літературознавцями В'ячеславом Брюховецьким і Віталієм Дончиком. Вони, їхні однодумці з Інституту та письменники, передусім Іван Драч, стали ініціаторами й інтелектуальним осередком, у якому сформувалися ідея та план створення майбутнього Руху. Перші проекти його Програми і Статуту підготували вчені-літературознавці Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка.

І нині, в умовах недофінансування й тривалого знецінення академічної науки, на тлі цілеспрямованих спроб послабити її гуманітарний складник, у час воєнного лихоліття Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка залишається духовним форпостом, покликаним оберігати історичні літературні скарби — рукописну спадщину українських письменників, українську книжку, національне слово. Від 2014 р. Інститут спрямовує значні зусилля на літературознавчі й видавничі проекти, покликані зміцнювати патріотичний дух, утверджувати національну свідомість та ідентичність, підтримувати Збройні Сили України. Науковці Інституту служать у лавах ЗСУ. Під егідою

установи діють волонтерська група «Барикада Грушевського — дух великих воїнів», яка від 2014 р. допомагає війську, та волонтерська група «Шекспір». Співробітники підготували фронтові «кишенькові» видання «Кобзаря» Тараса Шевченка, серію патріотичних збірок творів українських класиків «Бібліотека українського воїна», упорядкували альманахи «Вічність трива цей день. Художні хроніки війни», видали колективні наукові монографії на воєнну тематику. У критичний період національної історії, коли очевидним стало значення гуманітарної безпеки, а російський агресор безжально знищує нашу культурну спадщину, Інститут зосереджує зусилля на належному зберіганні й примноженні унікального архіву національного значення. Важливою частиною цієї роботи є оцифрування фондових матеріалів: створено повні цифрові копії рукописів Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Івана Котляревського та інших письменників, однак попереду ще великий обсяг роботи.

Від початку діяльності Інституту одним із головних напрямів його роботи було цілеспрямоване комплектування рукописної та малярської спадщини Тараса Шевченка, а згодом — спадщини інших українських письменників, архівних документів літературної тематики. Так сформувався унікальний фонд, у якому зберігалися найцінніші матеріали Шевченкової спадщини — картини, рукописи, прижиттєві видання. Потім малярську спадщину було виділено з цього фонду і переміщено у новостворену Галерею картин Шевченка, а рукописна спадщина й дотепер зберігається у Центрі рукописів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Саме з середини 1920-х років починається посилена робота з підготовки видань творів української літературної класики. Звідусіль збиралися рукописи творів, меморіальні речі письменників, епістолярій, прижиттєві видання. Було сформовано відділ рукописів, своєрідною перлиною якого, зрозуміло, стали рукописи і малюнки Тараса Шевченка.

Інститут літератури століття тому постав із потреби творити національну науку про літературу, зібрати й опрацювати розпорошений, не-

Перша сторінка листа Григорія Сковороди до Михайла Ковалінського від 26 вересня 1790 р. (Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Ф. 86, од. зб. 7) і сторінка автографа поеми Івана Котляревського «Енеїда», ч. 6 (Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Ф. 52, од. зб. 2)

систематизований масив рукописних пам'яток української літератури від давнини до сучасності. Нині рукописний фонд Інституту є його справжнім інтелектуальним і духовним скарбом — найбільшим в Україні спеціалізованим зібранням матеріалів з історії української літератури. Він має статус національного надбання, наданий постановою Кабінету Міністрів України від 19 грудня 2001 р. № 1709 і розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2004 р. № 73-р. Тут зібрано майже 300 персональних фондів та фондів установ і організацій літературно-мистецького профілю, понад 133 тис. одиниць зберігання особливо цінних пам'яток писемності, зокрема рукописи XIV ст., особові архівні фонди І. Величковського, Г. Сковороди, І. Котляревського, Т. Шевченка, С. Руданського, І. Франка, Панаса Мирного, Лесі Українки, Ольги Кобилянської, В. Стефаника, П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, Ю. Яновського, В. Симоненка, О. Гончара, Івана Багряного, В. Стуса, І. Дзюби, Д. Павличка, І. Драча, В. Шевчука та багатьох інших видатних діячів української літератури, науки та культури. Матеріали фондів є джерельною основою досліджень не лише співробітників Інституту, а й численних науковців з України та інших країн. На цій базі, крім уже згаданого 12-томного Повного акаде-

мічного зібрання творів Тараса Шевченка, підготовлено 20-томне зібрання творів Максима Рильського; 12-томні зібрання Лесі Українки й Павла Тичини; п'ятитомні зібрання Олександра Білецького та Агатангела Кримського; семитомні зібрання Панаса Мирного і Михайла Коцюбинського; десяти томне зібрання Івана Нечуя-Левицького; п'ятитомне — Павла Грабовського; тритомне — Степана Руданського; шеститомне у дев'яти книгах — Василя Стуса, а також численні видання інших класиків української літератури.

Фонди бібліотеки Інституту налічують понад 200 тис. одиниць зберігання, зокрема книжкові й брошурні видання XVIII—XXI ст., часописи XIX—XXI ст. тощо. Найповніше тут представлена літературно-художня та літературознавча україніка — цілеспрямовано й послідовно сформована фахова колекція. Бібліотека містить численні прижиттєві видання І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, Т. Шевченка, Марка Вовчка, І. Франка, В. Винниченка, Олександра Олеся, П. Тичини, М. Рильського, Б. Лепкого, Юрія Клена, В. Сосюри, М. Семенка, В. Свідзінського, Д. Фальківського, М. Філянського, Є. Маланюка, В. Стуса, І. Світличного, М. Стельмаха, Є. Гуцала та багатьох інших письменників.

Інститут літератури є виконавцем проєктів загальнонаціонального значення, як-от шеститомна «Шевченківська енциклопедія», 12-томне Повне академічне зібрання творів Тараса Шевченка, академічна «Історія української літератури» у 12 томах, семитомна «Франківська енциклопедія», яку наші вчені готують спільно з Інститутом Івана Франка НАН України, онлайн-проєкт «Українська літературна енциклопедія» та інші.

В Інституті підготовлено кілька фундаментальних видань Історії української літератури. Наприкінці 1960-х років було опубліковано восьмитомну «Історію української літератури»; в подальшому вийшов навчальний посібник «Історія української літератури ХХ століття» у двох книгах, удостоєний у 1996 р. Державної премії України імені Тараса Шевченка. Лауреатом Шевченківської премії 1968 р. за книжку літературно-критичних нарисів «Не ілюстрація — відкриття!» став Л. Новиченко. В 1990 р. цією премією було відзначено Л. Махновця — члена колективу, який працював над виданням «Літопис руський». Серед інших праць співробітників Інституту, які було відзначено Державною (Національною) премією ім. Т.Г. Шевченка, — 50-томне зібрання творів Івана Франка, книжка М. Жулинського «Із забуття — в безсмертя», монографія Д. Наливайка «Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі ХІ—ХVІІІ ст.», книжка М. Коцюбинської «Мої обрії». У 2014 р. академік НАН України М. Жулинський (відповідальний редактор) і М. Бондар (відповідальний секретар) були удостоєні Державної премії України в галузі науки і техніки за п'ятий том у чотирьох книгах «Історії української культури». У 2017 р. цю премію присудили авторському колективу шеститомної «Шевченківської енциклопедії». Багаторічного співробітника Інституту академіка Дмитра Затонського було відзначено міжнародною нагородою — Золотою медаллю Гете.

У наступні десятиліття Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України як інтелектуальний центр збереження національної ідентичності має на меті брати активну участь у творенні сучасного гуманітарного простору

України та утвердженні української культурної суб'єктності у світі.

Важливим завданням Інституту є залучення молодих учених до роботи з цифровими архівами, ресурсами відкритої гуманітаристики, сучасними форматами наукової комунікації, до участі в міжнародних наукових проєктах, освітніх і медійних ініціативах. Лише сприятливі умови для розвитку нового покоління українських літературознавців зроблять гуманітарну науку повноцінним простором їхньої професійної самореалізації.

Для цього необхідно й надалі розбудовувати партнерство із закладами вищої освіти, розвивати традиції наукової співпраці, сформовані впродовж столітньої історії Інституту, залучати студентів, магістрантів і аспірантів до його дослідницьких проєктів. Важливо зберігати й розширювати відкритий доступ наукової молоді та всієї філологічної спільноти України й зарубіжжя до результатів досліджень через цифрові платформи. Зокрема, слід забезпечувати оприлюднення матеріалів академічного журналу Інституту літератури «Слово і Час» у режимі відкритого доступу та підвищувати його науковий рівень задля входження до міжнародних наукометричних баз Scopus і Web of Science. Це передбачає активну участь науковців Інституту в міжнародних конференціях, дослідницьких проєктах і партнерствах із зарубіжними центрами літературознавства.

Просування української літератури й суб'єктної української позиції в міжнародному науковому дискурсі є також інструментом наукової дипломатії та протидії російським маніпулятивним наративам на світових культурно-мистецьких платформах. Так, створений у 2022 р. відділ зарубіжної україністики провадить комплексні дослідження україніки ХVІ—ХХ ст., що постала за кордоном, інтегруючи здобутки української літератури та літературознавства у світовий науково-освітній простір.

Інститут постав із потреби збирати, примножувати, вивчати й оприлюднювати рукописну спадщину українських письменників, тому пріоритетним напрямом розвитку уста-

Робочий візит керівництва НАН України до рукописних фондів Інституту літератури. 2023 р.

нови й надалі буде опрацювання рукописних фондів. Ця робота формує наукове підґрунтя культурної політики держави, спрямованої на утвердження національної ідентичності. Головним завданням Центру рукописів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, створеного постановою Президії НАН України від 5 квітня 2023 р. № 145 на базі відділу рукописних фондів і текстології, є належне зберігання та наукове вивчення фондів, підготовка на їхній основі видань літературної й наукової спадщини. Поглибленому осмисленню української літературної традиції слугують підготовлені на матеріалах фондів видання класики, повні зібрання творів українських письменників, енциклопедичні праці, історії української літератури та її окремих періодів, продовження видання «Бібліотеки світової літератури». Одним із важливих напрямів розвитку установи є створення розширеної бази оцифрованих рукописних фондів.

Серед пріоритетних завдань — модернізація видавничої діяльності Інституту, розвиток електронних форматів публікацій, підвищення видимості й оперативності видання наукової продукції, розширення присутності праць учених Інституту в міжнародних наукометричних базах. Необхідно ширше висвітлювати здобутки установи в українських і зарубіжних наукових виданнях та в Інтернеті — на офіційному

сайті Інституту, порталі НАН України, у соціальних мережах.

Одним із найперспективніших напрямів наукових досліджень Інституту в найближчі роки залишатиметься вивчення літературних процесів воєнних періодів та сучасного літературного процесу в Україні в умовах повномасштабного вторгнення. На це спрямовуватимуться упорядкування й публікація текстів воєнної доби, зокрема в серії «Бібліотека українського воїна», а також аналітичні дослідження літературного дискурсу і трансформацій культурної ідентичності під час війни.

Означені перспективи передбачають розвиток таких напрямів фундаментальних і прикладних досліджень Інституту: історія української літератури від найдавніших часів до сьогодення; шевченкознавство; дослідження класичної спадщини та її ролі у формуванні національної культурної традиції; збереження, наукове опрацювання, оцифрування й популяризація літературної та рукописної спадщини; підготовка академічних і науково-критичних видань, повних зібрань творів та енциклопедичних праць; вивчення української літератури в європейському й світовому культурних контекстах; компаративні студії зарубіжних літератур і міжкультурних взаємин, дослідження рецепції української літератури у світі; розвиток сучасних методологій і міждисциплі-

нарних гуманітарних студій; постколоніальні й деколонізаційні дослідження, аналіз імперських наративів та їхнього впливу на культурні процеси; вивчення літератури воєнних періодів, трансформацій культурної пам'яті та гуманітарних вимірів сучасної російсько-української війни.

Для реалізації перспективних напрямів досліджень у 2026—2036 рр. передбачається виконання таких завдань:

- забезпечення збереження, наукового опрацювання, оцифрування та популяризації рукописної й літературної спадщини України як складника національної культурної пам'яті;
- розвиток шевченкознавчих досліджень, підготовка академічних видань і наукове опрацювання рукописної спадщини Тараса Шевченка;
- підготовка академічних і науково-критичних видань творів класиків української літератури, енциклопедичних та історико-літературних праць;
- дослідження української літератури в контексті сучасних гуманітарних, культурних і безпекових викликів, пов'язаних із російсько-українською війною;
- розвиток постколоніальних і деколонізаційних студій, спрямованих на критичне переосмислення імперських наративів та утвердження української культурної суб'єктності;
- розширення міжнародної наукової співпраці та інтеграція українського літературознавства у світовий академічний простір;
- забезпечення відкритого доступу до результатів наукових досліджень, розвиток цифрових платформ і сучасних форматів наукової комунікації;
- модернізація видавничої діяльності Інституту, розвиток електронних форматів наукових видань і розширення їх присутності в міжнародних наукометричних базах;
- розвиток співпраці із закладами вищої освіти України та зарубіжними гуманітарними центрами;
- створення умов для професійного розвитку молодих науковців, їх залучення до фундаментальних і прикладних досліджень, між-

народних проєктів та програм академічної мобільності;

- розвиток сучасних форм гуманітарної комунікації, популяризація української літератури й літературознавства через освітні, науково-популярні та медійні проєкти;
- формування наукового підґрунтя для утвердження української культурної ідентичності, історичної пам'яті та зміцнення гуманітарної безпеки держави.

Нинішня цивілізаційна війна свідчить, що саме гуманітарний потенціал і науково-технологічні новації стали одними з головних джерел нашої стійкості та стратегічних переваг у протистоянні російській імперії зла. У програмі повоєнного відновлення України, у творенні країни нового типу інтелектуально-духовний капітал і національний соціогуманітарний потенціал мають стати потужною продуктивною силою побудови консолідованої національної держави, що перебуває в солідарній єдності з державами — членами Європейського Союзу.

Гуманітарні науки, формуючи світоглядні, культурні й моральні орієнтири української людини, стають у сучасних умовах важливим чинником консолідації українського народу.

Культура, мова, наука, історія, пам'ять, література й мистецтво, віра та інтелектуальний потенціал нації посідають важливе місце в системі координат національної безпеки. Тому культурно-духовний та інтелектуальний потенціал слід розглядати як стратегічний ресурс, за допомогою якого Україна може вийти на вищий рівень цивілізаційного розвитку — побудувати високотехнологічну державу, сповнену духовно-інтелектуальної енергії й ґрунтовану на внутрішній солідарності її громадян.

У заключному слові під час розгляду питання «Про відзначення 100-ліття від дня заснування Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України» на засіданні Президії НАН України 10 червня 2026 р. президент НАН України академік НАН України А.Г. Загородній наголосив, що «навіть у найскладніші періоди історії — в часи репресій, тоталітарного тиску, а сьогодні й в умовах повномасштабної російської агресії Інститут залишається інтелектуальним цен-

тром збереження української культури, українського слова та національної пам'яті», а його унікальний рукописний фонд «є справжнім інтелектуальним і духовним скарбом нашої держави».

Столітній шлях Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України засвідчує: національна гуманітарна наука є надзвичайно цінним простором пізнання й збереження

спадщини, вагомим чинником культурної тягlosti, суспільної стійкості та державної безпеки. Зберігаючи унікальні рукописні пам'ятки, осмислюючи українську літературу у світовому контексті й відкриваючи її новим поколінням, Інститут літератури і в наступних періодах своєї історії має залишатися осередком української інтелектуальної суб'єктності та духовної свободи.

Mykola H. Zhulinskiy

Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1566-425>

HISTORY, STATE AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LITERARY STUDIES
(TO THE 100TH ANNIVERSARY OF THE FOUNDING OF THE SHEVCHENKO INSTITUTE
OF LITERATURE OF THE NAS OF UKRAINE)

According to the materials of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, June 10, 2026

The report is dedicated to the 100th anniversary of the founding of the Shevchenko Institute of Literature of the NAS of Ukraine — an institution that played an exceptional role in the development of Ukrainian academic literary studies. The century-long path of the Institute is traced — from its founding in 1926 to its work in modern wartime conditions. The important contribution of the institution to the preservation of manuscript heritage and the protection of national memory is emphasized. Priority areas for further development are identified: digitization of holdings, decolonization and war studies, international integration, strengthening security in humanities domain.

Cite this article: Zhulinskiy M.H. History, state and prospects for the development of Ukrainian literary studies (to the 100th anniversary of the founding of the Shevchenko Institute of Literature of the NAS of Ukraine) (according to the materials of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, June 10, 2026). *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2026. (8): 37—48. <https://doi.org/10.15407/visn2026.08.037>